

* ڈاکٹر سعادت علی ثاقب
** شمیمہ کوثر

نویں پنجابی کافی تے اک جہات

Abstract:

Kafi is classical genre of Punjabi language which was initiated by the great poet like Shah Hussain. Later on Syed Bulley Shah, Sachal Sarmast and Khwaja Ghulam Fareed nourished it. Our moden poets also showed the trial of their skills in the custodian of classical genre. The modern poets not only retained the classical mystic version but also described artistically current social and political issues. In this way, Kafi transformed into recent paradigm. A profound discussion on the Kafi of Punjabi poets and their thinking style has been presented in current study.

Keywords: Classical, Shah Hussain. Syed Bulley Shah, Sachal Sarmast, Khwaja Ghulam Fareed, Punjabi poets, Genre, Kafi, Nourished

ہر علاقے دا ادب اصل وچ اوہدے وسنیکاں دے رہن سہن، سوچ، فکر تے تہذیب دی حرفاں نال تصویر بناندا اے۔ شارب دی کتاب کوئی اندروں درکھڑکاوے، دے دیباچے وچ جناب امجد علی شاکر نے لکھیا اے:

”مغرب دی تہذیب اوس دے ڈرامے وچ آگئی اے۔ ہندو تہذیب اس دے دو وڈے رزمیاں (مہابھارت تے رامائن) وچ سما گئی اے۔ ایسے طرح عجمی اسلامی تہذیب غزل وچ اپنے آپ نوں ظاہر کر رہی اے تے پنجابی مسلم تہذیب نے کافی دا پیکر ورتیا اے۔ ایس لئی میں دعوے نال کہتا واں جے کافی پنجابی مسلم تہذیب دی مرکزی صنف ادب اے۔“⁽¹⁾

پنجابی وچ اظہار دیاں کئی صنفاں وچوں اک صنف ”کافی“ اے۔ ایہدے بارے ”پنجابی

ادب دی کہانی، ”وچ عبد الغفور قریشی کیہندے نیں:

”پنجاب وچ کافی اک بے مثل صنف اے، جیہڑی قبول عام دے درجے تیک چکی ہوئی اے۔ ایس وچ تن تن، چار چار مصرعیاں دا اک بند ہوندا اے۔ آخری مصرعہ بار بار آندا ہوندا اے، جس نوں دہرایا جاندا اے۔ بعض سیانے کافی نوں اک راگ سمجھدے نیں پر درویشاں دیاں کافیاں وچ کئی تھائیں اہناں نال راگ داناں وکھرا لکھیا ملدا اے۔ بے کافی اک راگ یا راگنی ہوندی تاں ایس نوں ہور کسے راگ، راگنی وچ گاؤن دی ضرورت نہیں رہندی۔ اے ضرور آکھیا جاسکدا اے کہ کافی پنجابی شاعری دی اک جیوندی جاگدی صنف اے۔ اپنے ایس رنگ تے قبول عام بحراں پکھوں ایس نوں کئی راگ راگنیاں وچ گایا جاسکدا اے۔“ (2)

لفظ ”کافی“ دا مطلب سردار محمد خان نے پنجابی اُردو ڈکشنری وچ کجھ انج لکھیا اے:

”کافی: (ص) بہت، چوکھا، مکلفی۔ کفایت کرنے والا، خاصا، بہتیرا، جتنے سے کام چلے، معقول (تعداد وغیرہ)، پورا، پُر“ (3)

تنویر بخاری لکھدے نیں: ”کافی پنجابی شاعری کی ایک صنف، بہت، وافر، راگ“ (4)

علمی اُردو لغت وچ لکھیا اے کہ: کافی پنجابی میں ایک قسم کی صوفیانہ نظم“ (5)

مولانا بخش کشتہ نے لکھیا اے کہ ”کافی دا مطلب اے مکمل یعنی جیہڑی گل کہنی سی اوہ پوری کہہ

لی اے“ (6)

چودھری محمد افضل خان نے لکھیا اے:

”..... کافی کے لفظی معنی مکمل یا کافی ہونے کے ہیں یعنی جو خیال جتنے لفظوں یا

شعروں میں بیان کر دیا گیا ہے، وہ کافی ہے۔“ (7)

قدر آفاقی نے کافی دی تعریف انج کیتی اے:

کافی نوں معنوی لحاظ نال اسیں حمد کہہ سکے آں۔ گویا کافی حمد، نعت، منقبت وغیرہ

وانگ شاعری دی اک صنف اے۔ جیہڑی بندے تے رب دے وچکار عشق،

محبت، چاہت تے سک پیدا کرن دا ذریعہ اے۔“ (8)

’کافی‘ اصطلاحی معنے:

اصطلاحی لحاظ نال وی لفظ کافی دے بارے ماہرین نے مختلف خیال ظاہر کیتے نیں۔ مثلاً کافی

شعراں دا اوہ مجموعہ اے جیہدے وچ سُر تال نوں سامنے رکھ کے گھٹ توں گھٹ لفظاں وچ انگریزی نظم سانیٹ دی طراں پوری گل ڈھکے چھپے لفظاں وچ سوہنے ڈھنگ نال بیان کیتی جاوے۔ لفظ انج ورتے جان کے سُر تے لے تے پورے اُترن۔ ایہدے وچ موسیقی دا خیال شاعری دے اصولاں توں ودھ رکھیا جاندا اے۔

کافی اوہ نظم یا قطعہ اے کہ جس ویلے سُنی یا پڑھیا جاوے اوس ویلے کسے ہور شے دی لوڑ نہ رہوے۔ اک اجیہا سکون ملے تے انج لگے جیویں بندہ کسے ہور دنیا وچ چلا گیا اے۔ اک عام دنیا دار وی کجھ پل روحانی مستی دی لذت چکھ لے۔

انج جاپدا اے کہ کافی اندر دے دکھاں درداں دی دوا اے۔ میاں محمد بخش نے ایویں تے نہیں آکھیا سی کہ بکھے شاہ دی کافی سُن کے ٹھڈا کفر اندر دا، کیوں جے ایہدے وچ بیان کیتا جان والا مضمون یا خیال ادبی ذوق، روحانی کمی یا ضرورتاں تے وجدان دی مکمل یا زیادہ توں زیادہ حد تک تسکین کردا اے۔

ہیئت:

سید اختر جعفری کہندے نیں:

”جھٹوں تیکر کافی دی بُتر داسمبندھ اے، کافی واسطے نہ کوئی بحر مخصوص اے تے نہ ای شعراں دی تعداد مقرر اے۔ شاعر اپنے خیالاں تے جذباں تے سوچاں نوں جس بحر وچ چاہوے بیان کر سکدا اے۔ اوہ بھانویں بحر لمبی ہووے یا کٹی، مٹھی ہووے یا تھکی، مٹھی ہووے یا پھکی۔ شاعر اوہدے وچ اپنے خیالاں نوں بیان کر دیندا اے۔“ (9)

پنجابی دے نویں کافی لکھیار

i- مولا شاہ:

”شاہ حسین“، ”بکھے شاہ“، ”سچل سرمست“، ”فقیر قادر بخش بیدل“ تے ”خواجہ غلام فرید“ توں بعد کافی لکھن والیاں وچ سائیں مولا شاہ دا ناں آندا اے۔ اوہ احکام شریعت دی پابندی کرن والے صوفی منش انسان سن۔ اوہناں نے پنجابی کلاسیکی روایت دے مطابق کافی لکھی، پر کدھرے کدھرے فکری حوالے نال نویں راہ وی کڈھی۔ تصوف دا اک اہم نکتہ اللہ دی اک ذات نوں جاننا تے اوہدے نال جُونا اے۔ صوفیا دے نزدیک ہر شے وچ اوہی ذات جلوہ گرا اے۔ ایہدے لئی اوہ دوحرفاں

یعنی ’ع‘ تے ’غ‘ دی مثال دیندے نیں۔ عین توں ”عین ذات“ مُراد لیندے نیں تے ’غ‘ توں غیر مُراد لیندے نیں پر دوجے پاسے کہندے نیں کہ ’ع‘ تے ’غ‘ وچ کوئی فرق نہیں۔ بس اک غلطی اے جیہڑا لوکاں نوں سمجھ نہیں آندا۔ بُکھے شاہ نے ایس حوالے نال لکھیا اے:

ع غ دی ہکا صورت، نقطے شور مچایا اے

ہک نقطہ یار پڑھایا اے⁽¹⁰⁾

تے مولا شاہ جیٹھوی آکھدے نیں:

ج ح خ اکو صورت اسما ممتاز پے نقطے

مذکر مؤنث تیجا مخنث، صاحب کچھری بھگتے

عمل منتر بن سائیں مولا شاہ کوں جن پچھو نوں چھیڑے

پیا مقدمہ زرناری دا منصف کون نیڑے⁽¹¹⁾

خواجہ فرید نے اپنے مُرشد دے آون تے اوس دے دیدار بارے آکھیا سی:

رانجنھن مینڈے ویڑھے آیا

کھیڑیں بھیڑیں شور مچایا

آیا ولدا نہیں ولایا

بے شک بخت بھڑایا ہے⁽¹²⁾

تے مولا شاہ نے اپنے محبوب مُرشد دے آون تے انج خوشی دا اظہار کیا:

نوشہ پیر جھناوواں والا لکلیں لکلیں آ گیا

میں سُستی تاں خواب عدم وچ باہوں پکڑ جگا گیا⁽¹³⁾

ظاہری عالم، ظاہری دین دار تے علم نوں کدی وی پسند نہیں کیتا جاندا۔ بُکھے شاہ جس علم دے خلاف

بولدے نیں اوہ ظاہری علم اے۔ تدو ای اوہناں لکھیا سی:

”علموں بس کریں اوہ یار“

پر مولا شاہ علم حاصل کرن ول پریردے نیں کیوں جے سلطان باہونے وی آکھیا سی کہ علم توں بغیر جیہڑا

فقر اختیار کردا اے اوہ کافر ہو کے مردا اے۔ ایس لئی مولا شاہ علم بارے اپنی رائے انج دیندے نیں:

کر علموں یار نہ بس وے

اک الف کیہڑے کم دس وے!

علم بناں کون الف پچھانے

لام میم لکھے سو جانے

ذالک الکتاب موجاں اوہ مانے
یے، بے، خدا دا جس وے!
اک الف کیہڑے کم دس وے! (14)

ii۔ باغ حسین کمال:

باغ حسین کمال اعلیٰ تعلیم یافتہ سن۔ اوہناں نے اُردو تے پنجابی وچ ایم اے کیتا سی۔ روایت
نال جُڑے پر نوں راہ تے چلن والے لکھاری۔ کافی دے سرنانویں پیٹھ لکھیا کلام گھٹ اے پر نظماں وچ
وی کافی دارنگ موجوداے۔ مثلاً:

رونی اڑیے رو
دل دادامن میلا ہویا
ہنجواں دے نال دھو
چونہاں پاسے نہیر منھیرا
لبھو نی کدھروں لو
رنگ برنگ محبتاں چھڈ کے
ہو ہک دی ہو (15)

اک ہو روگی ویکھو:

اپنے آپ پچچانن والا
سدھارستہ نپاں
باغ کمالا نام اللہ دا
دم دم دے وچ جپاں (16)

iii۔ لطیف قریشی:

نویں کافی دل جھات ماریئے تے اوہ شاعر وی نظر آندے نیں جیہناں نوں کلاسک کافی گو
بزرگ حضرات نال بوہت عقیدت سی۔ اوہناں کافی وی عقیدت نال پڑھی تے انج پڑھی کہ اوہناں دے
دل تے دماغ وچ رچ وس گئی تے فیر جدوں اوہناں آپ کافی لکھی تے انج لکھا کہ ایہ تے اوہی مضمون،
اوہی خیال، اوہی لفظ تے اوہی انداز اے، اوہی علامتاں نیں جیہڑیاں کلاسیکی شاعراں ورتیاں نیں۔ مثلاً
لطیف قریشی جیہڑے اک باعمل صوفی وی سن۔ مثلاً
اج جلوہ ہر ہر آن رہے

انج سوہنے بجن دی شان رہے
اساں ڈھوک شاہاں دی آن رہے
من شاہاں تے قربان رہے
دل شاہاں دا بے مان رہے
اج جلوہ ہر ہر آن رہے
انج سوہنے بجن دی شان رہے (17)

اک ہور ونگی ویکھو:

نہ اوہ مسجد وچ نہ اوہ مندر وچ
نہ اوہ مومن وچ نہ اوہ کافر وچ
نہ اوہ اندر وچ نہ اوہ باہر وچ
تیرے دل اندر ہے وسدا یار
بس دل اندر ہے وسدا یار (18)

iv۔ ریاض کھوکھر:

پرواسی پنجاب دے نمائندہ شاعر ریاض کھوکھر دی کتاب ”پکھو“ 1998ء وچ شائع ہوئی۔
اوس ویلے اوہناں نوں دوحہ کہندیاں باراں ورھے ہو گئے سن۔ ایس لئی وطن تے اپنیاں دی جدائی نیں
اوہناں وچ عاجزی پیدا کر دتی سی۔ ریاض کھوکھر عاجزی و انکساری تے دنیا دی بے ثباتی دا درس انج
دیندے نیں:

ہور وی نیواں ہومیاں
توں ہور وی نیواں ہو
اُٹھ بھن منجا، بوہا ڈھو
جاوڑ پچھلے کمرے بہو
اپنی آکڑ اپنی میں نوں
آپے دب کے آپے رو
کم کسے دے جے نہیں آ ونا
بھاویں جاتوں مو (19)

پردیسیاں لئی اک خواہش دا بیان:
 کھڑ دے پھلاں دی مہکار
 نویاں پتراں لائی بہار
 چیتڑت دی واء پئی آکھے
 سانول موڑ مہار (20)

v- کلیم شہزاد:

کلیم شہزاد پیشے دے اعتبار نال وکیل سن، بوہت سنجیدہ شاعر تے لیکھک سن۔ ”سونہہ فجر دے تارے دی“ اوہناں دا مجموعہ کلام 1995ء وچ شائع ہویا۔ ایہدے وچ گیارہ کافیاں وی نیں۔ اوہناں دیاں کافیاں دے مضمون تے انداز روایتی اے۔ مثلاً:

خالی جھولی بھر لئے بندیا!
 ہن وی کچھ تے کر لئے بندیا!
 بندہ ازلوں نھوں جھانا روندنا آیا، روندنا جانا
 ساہواں والی ڈور نے ٹٹنا اوڑک جیون پونجی کھٹنا
 نھیری جوہ وچ تھوڑا اے پینی پھر چانن دی لوڑا اے پینی
 چانن جھولی بھر لئے بندیا!
 ہن وی کچھ تے کر لئے بندیا! (21)

vi- شارب

پروفیسر شارب انصاری دا ذکر کیلتے بغیر نویں پنجابی کافی تے جہات مکمل نہیں ہو سکی۔ اوہ پیشے دے اعتبار نال اُستاد سن تے اسلامیہ کالج ریلوے روڈ توں 1997ء وچ ریٹائر ہوئے۔ اوہناں دا کلام ”کوئی اندروں درکھڑکاوے“ دے ناں نال 1999ء وچ شائع ہویا۔ اوہ وی روایت نال جُڑے ہوئے سن۔ مثلاً:

نی مائے کوئی اندروں درکھڑکاوے
 چنگی بھلی میں اوہدی واج پچھاناں
 ناں دی سمجھ نہ آوے
 نی مائے کوئی اندروں درکھڑکاوے

اک ہوروگئی:

ساڈی کھلدی جنت ول باری
کوٹھری دی کھی نکرے
کدے رات گئے تڑکے
ساڈی تار تجن نال کھڑکے
پل پل دی خبر سانوں ساری
کوٹھری دی کھی نکرے
ساڈی کھلدی جنت ول باری (22)

اک ہوروگئی ویکھو:

گردوارے گر نہیں ملدا
نہ مسجد وچ اللہ تیرا دل ہے عرش معلیٰ
جے توں منزل سوکھی لھنی
پکڑ فقیراں دا پلا تیرا دل ہے عرش معلیٰ
پاپی پیر مجھول ملانا
مفتی رنج نگلا تیرا دل ہے عرش معلیٰ
جتھے عاشق وسدے شارب
رب گوانڈھ محلہ تیرا دل ہے عرش معلیٰ (23)

-vii- عتیق اختر افغانی:

جدید کافی نگاراں وچ عتیق اختر افغانی دا شمار چنگی کافی لکھن والیاں وچ ہوندا اے۔ اوہناں نے اپنی کتاب ”دُکھ روہی دے“ وچ کچھ کافیاں لکھیاں نیں جیہناں بارے جناب امتیاز حسین امتیاز دی رائے کجھ اچھے اے:

”عتیق دی شاعری پڑھ کے محسوس ہوندا اے جیویں ساڈے اندر ساڈیاں دُکھاں سکھاں دی ترتیب بننا شروع ہو رہی اے کیوں جے عتیق گل اپنے وسیب تے آل دوالے دی ای کردا اے، اپنی مٹی دے رنگاں نال اپنی جیوندی جاگدی شاعری دی تصویر کشی کردا اے۔ لفظ اوہدے اگے ہتھ بنھ کے کھلوتے نیں اوہ لفظاں دا محتاج نہیں اوہدی شاعری حرفاں دا ہیر پھیر نہیں۔“ (24)

ہجر و فراق دے موضوع تے عتیق اختر افغانی دی اک خوبصورت کافی ویکھو:

اوہدی یاد دے بدل آ کے میری روہی دے
نالے کھڑ کھڑ ہسے لو کو نالے کھڑ کھڑ ہسے
ہجراں دا مینہ اکھیاں راہیں ساون وانگوں دے
نالے کھڑ کھڑ ہسے لو کو نالے کھڑ کھڑ ہسے
پیار دیاں اوہ سبھے گلاں جا غیرن نوں دے
نالے کھڑ کھڑ ہسے لو کو نالے کھڑ کھڑ ہسے
اختر مینوں بنھ کے کھچ دا اپنے پیار دے رے
نالے کھڑ کھڑ ہسے لو کو نالے کھڑ کھڑ ہسے (25)

viii۔ اقبال صلاح الدین:

اک پاسے اوہ شاعرین جیہڑے اپنے کلام نوں کافی آکھدے نیں تے نقاد اعتراض کردے
نیں کہ ایہ نظماں نوں کافی کہہ رہے اتے دوجے پاسے اقبال صلاح الدین اوہ شاعر اے جیہڑا اپنے
کلام نوں نظماں کینہدا اے پر اوہ نظماں کافیاں دے طور پچھانیاں جاندیاں نیں۔ اقبال صلاح الدین
دے شعری مجموعے داناں ”باردی سار“ اے۔ ایہ 1976ء وچ شائع ہويا۔ کلام دی وگی ویکھو:-

سانول ماہی

سار نہ لئی اے

میتھوں کوئی بھل ہو گئی اے

چھڈ دے ایڈر دلیلاں، اڑیا

چھڈ دے کھیڈ وکیلاں، اڑیا

چھڈ دے جھیڈ

اپیلاں، اڑیا

ساری دنیا کہندی پئی اے

سانول ماہی

سار نہ لئی اے

میتھوں کوئی بھل ہو گئی اے (26)

ix۔ واصف علی واصف:

واصف علی واصف داناں کسے تعارف دامتاج نہیں۔ اوہ اک باعمل صوفی دے طور تے جانے جاندے نیں۔ اوہناں دی اک کافی دا عنوان ”بُگل دے وچ چور“ اے یعنی جو وی اچھائی بُرائی ہوندی اے انسان دے اندر ای ہوندی اے۔ دل دا چور اپنی ”بُگل“ وچ ہی لگیا ہوندا اے۔

”بُگل دے وچ چور“
 واصف نے ایہ رمز پچھانی
 ایہ حیاتی آنی جانی
 جس نے عشق دی رمز نہ جانی
 سمجھو اوہ زندہ درگور
 میرا وی ناں رکھو ہور
 میرے دل وچ پے گیا شور⁽²⁷⁾

x۔ شہزاد قیصر:

شہزاد قیصر پیشے دے اعتبار نال بیوروکریٹ نیں۔ پر اُج کوئی کھوجکار تے شاعر نیں۔ جیہناں نویں کافی دا اوہ منظر نامہ بدل دتا جیہڑا نجم حسین سید تے اوہناں دے اندازِ فکر تے اسلوب دی پیروی کرنے والے شاعراں نے بنایا سی۔ مڈھ تے شہزاد قیصر نے وی اوہناں دی طرح کیتا سی پر فیروہناں اک دکھری راہ اپنائی، میراں تخلص رکھیا۔ اوہناں دی پنجابی کافی دیاں کتاباں ”آسماناں دے بوہے کھول“، ”میں ناہیں سبھ توں“، ”گل وچ پائے پریت مہار“، ”تلاوت وجود“، ”عشق فقر دے سنگ“ لکھیاں۔ اگست 2014 وچ ایہناں کتاباں دا چوٹواں کلام ”کافیاں“ دے ناں نال شائع ہويا۔ شہزاد قیصر نے روایت نال جوڑ رکھیا، صیغہء مونث دا استعمال کردے ہوئے رائج دی علامت استعمال کیتی۔ ونکی ویکھو:

توں کمیہ جانے رانجھنا ! ہیر تتی دا حال
 تیرے ہاتھوں اڈ اڈ پیندا سر دا اک اک وال
 کیدو، مایاں رل بنایا لیکھاں دا اک جال
 کھیڑے مینوں ہانڈی چاڑھن اگاں دیندے بال
 میراں دا توں ماس سڑایا، ہڈیاں نہ ہُن گال⁽²⁸⁾

شہزاد قیصر دی کافی دی اک ہور مثال:

صوفی محمد مرشد آیا
فقروں نام طفیل دھرایا
کتاب فقر دا ورقہ تھل دا
شوہ باجھوں نہ بوہا کھل دا⁽²⁹⁾

شہزاد قیصر دے متعلق ڈاکٹر سعادت علی ثاقب دی رائے تہاڈی خدمت وچ پیش اے:

”شہزاد ہوراں نوں کافی دے اصل مزاج دا وی لحاظ ہے، اوہناں اپنی کافی وچ کلاسیکیت دی لیک تے چلدیاں ہویاں دینی تے روحانی تعلیمات نوں اُجاگر کرن توں دکھ اپنے من موہنے انداز، رنگ ڈھنگ تے لب و لہجہ پاروں کافی دی روایت وچ بڑے خوبصورت وادھے کیتے نیں تے اوہنوں اک نواں آہنگ وی عطا کیتا اے۔ اوہناں دی کافی وچ شاہ حسین والی عاجزی تے نزاکت۔ بلھے شاہ ہوراں دا ندھڑک لہجہ تے وحدت الوجود تے خواجہ غلام فرید ہوراں والا سوز و گداز نکھر کے سامنے آؤندا اے۔ بے اسیں ایہ آکھ لئے کہ اوہناں جدید سائنسی دور وچ کافی دی ہرمن پیاری صنف نوں اک واری فیر بنا سنوار کے کجھ انج پیش کیتا اے کہ اوہدے وچ اک نویں دلکشی، چاشنی تے تازگی دا احساس نمایاں ہو گیا اے تے ایہدے وچ کوئی مبالغہ نہیں ہووے گا۔“⁽³⁰⁾

اُتے نویں پنجابی کافی تے نیکی جی جھات پائی گئی اے۔ جیہدے توں نویں کافی دامنکھ مہاندرا اُگھڑا اے۔ کافی بارے زیادہ وچار 1965ء وچ شروع ہو یا جدوں نجم حسین سید دی کتاب ”کافیاں“ دے ناں نال شائع ہوئی۔ اوہدے وچ اک کلام ’کافی‘ دے عنوان پٹھ اے۔ اک ’غزل‘ تے باقی کلام نظماں دے عنوان نال شامل اے۔ نجم حسین سید عنوان ”کافی“:

اج میں کیہڑے کپڑے پاواں
ڈب کھڑے
چٹے
کالے
ساوے پیلے
اکے لال گلال رنگاواں

اک دل کردائے سارے کپڑے پھوک کے کراں سواہ
 نہ گھاہ پتر لاواں دوالے نہ ای بھصوت رماواں
 کھل وی گلیوں سچ کے لاہواں
 تے تھان تھان تنگ سکاواں
 پر گنڈے دی کوئی چھل کیہ لاہوے
 (چھل کیہڑی تے گنڈا کیہڑا)
 سمجھ نہیں آؤندی

جے پاواں تے کیہڑے کپڑے پاواں
 ہتھ کھڑی دے کے نویں مشینی پیچے کٹے، بنے بنائے (31)

نظم تے کافی بارے ہوں والی بحث نوں انج سمیٹیا جاسکدا اے کہ شاعر یا کوئی وی لکھن والا
 حساس انسان ہوندا اے، اوہدا کم لکھنا اے۔ بھادویں اوہ تلخ عصری سچ لکھے یا کوئی عشق محبت دی گل۔
 جے دریا گوزے وچ پاسکے تے شاعری کر لوے۔ لمی گل کرنی ہوئے تے ناول لکھ لوے، سیدھی گل کرنا
 پسند ہوئے تے کہانی لکھے، تھوڑا مصنوعی انداز پسند کرے تے افسانہ لکھ لوے۔ قافیہ ردیف دا خیال رکھن
 نال اظہار ہو سکے تے غزل لکھے، پابندی پسند نہ ہوئے یا پابند ہون نال بیان وچ فرق آوے تے آزاد
 نظم لکھے۔ گیت لکھے، ماہیا لکھے، ٹپ لکھے یا کافی..... پر اپنی مرضی نال لکھ کے اوہنوں اپنی پسند دی صنف
 کہلوان دی ضد تے نہ کرے۔ جیویں میر نے لکھیا:

نازکی اُس کے لب کی کیا کہیے
 پکھڑی اک گلاب کی سی ہے

تے منیر نیازی نے اپنے رنگ وچ آکھیا:

مکھڑا پھل گلاب دا تے چانن ورگی اکھ
 بدل چیت وسا کھ دا اوس گڑی دا لک

دونواں نے اپنی اپنی زبان وچ اپنے اپنے انداز نال اظہار کیتا اے۔ جے ایہ جھگڑا پالنے کہ
 غزل دی زیادہ چاشنی اے یا نظم دی تے فیرا یہ ویلا ویران کرن والی گل ہووے گی۔ نظم کہن نال کافی نظم
 نہیں ہوسکدی ناں نظم کافی ناں رکھن نال کافی بن جائے گی۔ ایہ بحث لکھاری دی نہیں کہ میں کیہ لکھیا
 اے۔ ہاں جے تحریر دا مطلب غلط لیا جائے تے لکھاری نوں وضاحت کرنی چاہی دی اے۔ چنگی تحریر وی
 نیکی دی طراں دریا وچ جان دیوے۔ لکھاری دا کم فرض دی طرح ہونا چاہی دا اے۔

پنجابی کافی دی عمارت بوہت مضبوط اے۔ شاہ حسین، بکھے شاہ، سچل سرمست، فقیر قادر بخش

بیدل تے خواجہ فرید ایہدے پنج ستون نیں۔ ایہ ستون ایہ مضبوط نیں کہ جدوں تیک دُنیا رہوے گی کافی وی رہوے گی۔ اعتراض ایہ کیتا جاندا اے کہ ’کافی‘ بدل گئی اے، ایہدا معیار بدل گیا اے، ایہدے موضوع بدل گئے نیں، یا فیر گھل کے گل کرئیے تے ایہدے وچ ہُن اوہ پُچس نہیں رئی جیہڑی ایس صنفِ داحق اے۔ کیوں جے سبھ کجھ سوشل ہو گیا۔ وڈیودے زمانے نے سب اوہلے مُکا دتے۔ ظاہر دی چرچا بوہتی ہو گئی۔ صوفی اپنے صوفی ہون دے اشتہار بنان لگ پئے۔ رولا جہیا پاتا اے ’میں صوفی، میں مفتی، میں عالم، میں مُبلغ، میرا بیان شیر کرو تے میرا کلام شیر کرو۔ تصوف دیاں رمزماں تے انداز، کتاباں وچوں پڑھ کے اپنے لہجے بدلے تے انداز بنائے۔ نہ بیان وچ بے ساختگی رہی، نہ کلام وچ۔ صوفی قدرتی رنگ وچ نہ رہے۔ صوفیانہ چولا پا کے تعلیمی تصوف دی بنسری وجانی شروع کردتی۔ پر جے ہوک دل وچوں نہ نکلے دماغ وچوں نکلے تے اثر وی اوپرا ہووے گا۔ ایہ اثر دماغ تے ہووے گا دل تے نہیں۔ سُر سچے نہ رہے تے دسو کافی‘ دارنگ، ڈھنگ کیوں سلکھنا رہندا۔ ہُن تے ایہ وی کچھنا پے گیا اے:

اج دی ہیر دارا نجھا کون

سچا پیار کرے تے کون

چن جاوے لُک تارے نیویں پون

جد میں کچھیاں دسو کون (32)

اک گل ایہ وی ہے کہ آج دے صوفی دا انداز مادی اے۔ اوہنے تصوف عملی طور تے نہیں علمی طور تے پڑھیا تے اپنایا اے، فیر سوچ سمجھ کے تحریری شکل وچ استعمال کیتا اے۔ تصوف دیاں رمزماں یاد کر کے عام بول چال وچ ورتیاں جارہیاں نیں۔ پراوہناں نوں عملی طور تے اختیار نہیں کیتا جارہیا۔ کہاوت اے کہ ”پانا تے ہر کسے نوں آندا اے پر ٹمکانا کسے کسے نوں“، انج ای کوئی انج لکھدا اے کہ اوہدی تحریر اوس صنف نوں مثال بنا دیندی اے تے کوئی اوہنوں سوالیہ نشان بنا کے نویں بحث نوں جنم دے دیندا اے۔ دیندا اے۔ شاہ حسین، سچل سرمست، بلکھے شاہ فقیر بیدل تے خواجہ فرید نے وی اپنے اپنے انداز نال کافی لکھی:

☆ شاہ حسین نے کافی دی بنیاد لوک ادب تے رکھی اوہناں دی کافی وچ زیادہ تر چار، پنج مصرعے

نیں۔ ایک دودے دس توں چودہ مصرعے وی نیں۔

☆ بلکھے شاہدیاں کا فیاں لمیاں وی نیں تے نکلیاں وی۔ زیادہ تر چار توں بعد پر کجھ کا فیاں وچ

ترن مصرعیاں توں بعد استھائی آندی اے۔

پنجابی دے کلاسیکل شاعراں نے کافی وچ استھائی دی شناخت رکھی پر جے اسی خواجہ فرید دی

گل کرے تو اوہناں کسے اصول دی پیروی نہیں کیتی تے پینتیس اسلوب وچ کافی لکھی۔ اوہناں دیاں

کافیاں مثال نیں۔ ”پیامِ فرید“ مرتب کر دے ہوئے اس صورتحال دے متعلق ڈاکٹر مہر عبدالحق نے لکھیا:
 ”حضرت خواجہ کی کافیوں کو دو دو مصرعوں کے اشعار میں تقسیم نہیں کیا جاسکتا کیوں
 کہ بعض مطالع صرف ایک مصرعے پر مشتمل ہیں اور بعض بند مثلث کی شکل میں
 ہیں۔ اس لیے انگریزی نظم کے تتبع میں ہم نے مصرعوں کو ہی شمار کیا ہے۔ ان کی
 تعداد چھ ہزار نو سو سولہ ہے۔“

نویں تے کلاسیکی کافی وچ اوہو ای فرق اے جو نویں تے پرانے وقت وچ فرق اے پر پنجابی
 ادب لئی ایہہ گل خوشی دی اے کہ بعد دے لکھن والیاں نے اپنیاں راہواں وی بنائیاں تے نال نال
 روایت دا خیال وی رکھیا۔

References:

- * Associate Professor, Institute of Punjabi & Cultural Studies, Punjab University, Lahore
- ** Lecturer (Special Education), Hamza Foundation for the Deaf, Lahore
- 1. Sharib-Koi Andron dar Kharkaway, "deebacha" (Lahore: Feroz Sons 1999)09.
- 2. Abdul Ghafoor Qureshi- Punjabi Adab di Kahani, (Lahore: Pakistan Punjabi adbi board, 1987)79.
- 3. Sardar Muhammad Khan- Punjabi Urdu dictionary 9 (Lahore :Sachal Studio, Pakistan Punjabi adbi board, 2009) 2257-2258.
- 4. Tanveer Bukhari- Punjabi Urdu Lughat (Lahore: Urdu Science Board 1989) 1129.
- 5. Ilmi urdu Lughat (Lahoore: Almakkah Press 1979)1097.
- 6. Maula Bakhsh Kushta- Punjabi Shairan da Tazkra (Lahore: Aziz Publishers, 1988)21.
- 7. Muhammad Asif Khan- Kafiyan Shah Hussain (Lahore: Maktaba Punj Darya, 1984)5.
- 8. Qader Aafaqi- Punjabi Kafi di Tour (Lahore: Six Monthly Khoj)68.
- 9. Syed Akhter Jaffer- Punjabi Adbi Sinfan, (Lahore: Publishers Imporiam, 2003)100.
- 10. Akram Sheikh- Punjab Ka Sufi Virsa, Muntkhib Kalamna Urdu Tarjuma (Lahore: NigarshatPublishers, 2013)210.
- 11. Mian Zafar Maqbool- Latkeen Latkeen aa Gaya, "kafiyan Sain Maula Sha"

(Lahore: Hamid Jameel Printers 1988)79.

12. Muhammad Asif Khan- Aakheya Khawaja Fareed Ne, (Lahore: Pakistan Punjabi Adbi Board)381.
13. Mian ZafarMaqbool- LatkeenLatkeen aa Gaya, 3714.
14. As above, 65
15. Bagh Hussain Kamaal- Sikdiyanrookhan (Chakwal: Dar.Ul. Faizan,1994)24.
16. As above ,20
17. Lateef Qureshi- Kafiyan, 42.
18. As above,20.
19. Riaz Khokher Mian- Pakhu (Lahore: Mizo Publishers,1998)14.
(Deebacha, Punjab da shayar, Jameel Ahmad Paal,25)
20. As above, 19
21. Kaleem Shahzad- Sonh Fajar Day Tarey Di, 50.
22. Sharib- Koi androndar Kharkawey,108.
23. As above.19
24. Ateeq Akhtar Afghani. Dukh Rohi Dey 'jaondi Jagdi Shairy' Imtiaz Hussain Imtiaz' Musnif (Tareekh Zila KHoshab, 2003)21,
25. As Above
26. Iqbal Salah.Ud.Deen- Keekar Kandiali (Lahore: Aziz Publishers, 1977) 108,109.
27. Shahzad Qaiser- Kafian 'Chonvankalam', 49
28. As Above 51
29. Saadat Ali Saqib'HarafHawaley'soofiinayat academy' Fesal Abad'2000)100
30. Sharib Ansari- Matboa 'Riffat Abbas Ki Saraiki Shairy' (Hafiz Khan) Institute Of Policy & Research'2006)108
31. Najam Hussain Sayed- Kafiyan (Lahore: Majlis Shah Hussain,1976)9.
32. Samina Kousar- Khamosh Sada,en (Lahore: Fiction House, 2012)121.